

KOLIKO JE PRAKSA PSIHologa KOJI SE BAVE PSIHOTERAPIJOM U SRBIJI U SKLADU SA PROFESIONALNOM ETIKOM?

Apstrakt

Osnovni cilj ovog rada bio je da se ispitaju postupci psihologa koji se bave psihoterapijom u Srbiji, kao i uticaj pola, veličine mesta u kom rade i upoznatosti sa etičkim kodeksom Društva psihologa Srbije na njihovo postupanje. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 204 psihologa. Od instrumenata je korišćen upitnik za prikupljanje osnovnih sociodemografskih podataka i upitnik iz jednog ranijeg sličnog istraživanja obavljenog u SAD. Rezultati su pokazali da etičke prekršaje češće prave muškarci i psiholozi iz manjih mesta u Srbiji. Takođe, pokazalo se da su psiholozi koji nisu upoznati sa kodeksom etike u značajno većoj meri postupali neetično. Diskutovane su implikacije za buduća istraživanja i psihoterapeutsku praksu.

Ključne reči: profesionalna etika, postupci psihologa, psihoterapija, Srbija.

Uvod

Profesionalna etika u psihologiji je kodifikovana običajnost odnosno skup formalnih pravila predstavljenih kroz etički kodeks profesije. Konvencionalna pravila nisu isto što i moralna pravila i mogu važiti samo za jednu grupu, kao što su pripadnici psihološke struke. Na primer, pružanje usluge klijentu koji je istovremeno i rođak prihvatljivo je za vodoinstalatere, ali je zabranjeno za psihologe. Važno je imati u vidu i da su pravila u kodeksima promenljiva.

Sedamdesetih godina 20. veka započeo je razvoj oblasti profesionalne etike u psihologiji u našoj zemlji. Prvi Etički kodeks donet je 1971. godine (*Etički kodeks psihologa Socijalističke Republike Srbije*, 1971). Sledeće godine formiran je i prvi Sud časti Društva psihologa Srbije. Tokom 80-tih godina prošlog veka, Savez organizacija psihologa Jugoslavije je doneo savezni kodeks (*Kodeks etike psihologa SFRJ*, 1984). Posle društvenih promena, Društvo psihologa Srbije donelo je 2000. godine novi kodeks etike (*Kodeks etike psihologa Srbije*, 2000), a on je doživeo i reviziju 2015. godine.

Empirijskih istraživanja vezanih za profesionalnu etiku objavljenih u časopisima ili drugim publikacijama u Srbiji je bilo veoma malo, za razliku od preglednih radova i saopštenja na naučnim skupovima, kojih je posebno posle 2000. godine

bilo znatno više (Petrović, 2013). Jedno od tih istraživanja bilo je i ispitivanje efekta etičke pozicije i edukacije na etička uverenja psihologa koji se bave psihoterapijom u Srbiji (Petrović, 2016).

Najkompleksnija istraživanja vezana za ovu temu bila su ona, koja su ispitivala veliki broj različitih postupaka psihologa. Istraživanje Poupa i saradnika (Pope, Tabachnik i Keith-Spiegel, 1987) koje se danas smatra najznačajnijom studijom ovog tipa, ponovljeno je više puta do sada. Cilj ovih istraživača bio je da se utvrde profesionalna etička uverenja psihologa i otkriju kako psiholozi koji se bave psihoterapijom u SAD postupaju u praksi (ispitujući pritom i vezu između uverenja i postupaka). Originalno istraživanje je ponovljeno 2001. godine kada je utvrđeno da je došlo do promene učestalosti određenih postupaka u praksi u SAD (Tubbs i Pommerantz, 2001). Slična istraživanja su sprovedena i van SAD i to u Australiji (Sullivan, 2002), Izraelu (Rubin i Dror, 1996), Španiji (Clemente i sar., 2011), Italiji (Gius i Coin, 2000) i Kini (Jing-Bo i sar., 2011).

U većini istraživanja, otkriveno je da postoji nekoliko etički diskutabilnih postupaka, koji se često javljaju u praksi psihologa. To su: korišćenje samo-otkrivanja (deljenja ličnog iskustva) sa klijentima ili obraćanje klijentu bez persiranja, odnosno ponašanja koja mogu biti i korisna u određenim situacijama i zato nisu zabranjena. Sa druge strane najređi su bili postupci koji predstavljaju i najteže prekršaje etičkog kodeksa, kao što je npr. seksualni odnos sa klijentom. U svim istraživanjima, gde je ispitivan odnos etičkih uverenja i postupaka, utvrđeno je da su postupci psihologa uglavnom u skladu sa njihovim etičkim uverenjima (npr. Pope i sar., 1987; Rubin i Dror, 1996). Pritom, otkriveno je da se psiholozi koji rade u manjim mestima u većoj meri upuštaju u višestruke odnose sa klijentima (Helbok i sar., 2006). Neka istraživanja su pokazala i da muškarci prave veći broj etičkih prekršaja u odnosu na njihove koleginice (Pope i Tabachnick, 1993), posebno kada su u pitanju seksualni prekršaji (Gabbard, 1994; Quadrio, 1992).

Predmet ovog istraživanja bio je ispitivanje postupaka psihologa koji se bave psihoterapijom odnosno psihološkim savetovanjem u Srbiji po ugledu na već pomenutu studiju Poupa i saradnika (Pope i sar., 1987). Ciljevi istraživanja bili su da se utvrdi da li se postupci naših psihologa razlikuju od postupaka psihologa iz drugih zemalja, kao i da li pol, veličina mesta u kome rade i upoznatost sa etičkim kodeksom Društva psihologa Srbije imaju uticaja na upuštanje u različite postupke u praksi. Takođe, jedan od ciljeva istraživanja bio je da se utvrdi i da li je ponašanje psihologa u skladu sa njihovim uverenjima.

Metod

U ovom radu biće prikazan deo šire studije u kojoj su ispitivana i uverenja psihologa o etički diskutabilnim postupcima, pri čemu je ovde fokus stavljen na ponašanje psihologa, jer samo ispitivanjem ponašanja možemo steći neki uvid o „tamnoj brojci“ slučajeva kršenja profesionalne etike i videti koliko je etička regulacija zaista efikasna.

Uzorak i postupak

Pre početka istraživanja oformljen je spisak psihologa koji se bave psihoterapijom ili psihološkim savetovanjem na osnovu podataka dobijenih od Društva psihologa Srbije, Saveza društava psihoterapeuta Srbije i Udruženja za psihoterapiju, savetovanje i koučing. Pozivno pismo za učestvovanje u istraživanju i sami upitnici su spakovani u kovertu uz jednu praznu, unapred adresiranu kovertu na autora istraživanja kako bi se sačuvala anonimnost ispitanika, a u kojoj je popunjen upitnik trebalo da bude vraćen. Vraćanje popunjenog upitnika smatrano je kao davanje informisane saglasnosti za učesće u istraživanju. Da bi se smanjio procenat odbijanja, ispitanici su zamoljeni da vrate nepopunjene upitnike, ukoliko nisu u mogućnosti da učestvuju u istraživanju.

Poslat je 921 upitnik, a vraćeno je 216 (23.45%). Sličan procenat odbijanja zabeležen je i u drugim istraživanjima ovog tipa (npr. Sullivan, 2002). Od 216 primljenih upitnika, 204 je uključeno u istraživanje (152 tj. 74.5% ženskog pola), jer 12 nije bilo popunjeno adekvatno ili u potpunosti. Kada je reč o mestu stanovanja, 50.5% ispitanika bilo je iz velikog grada sa preko 100 000 stanovnika, a 49.5% iz manjih mesta. Prosečna starost ispitanika bila je 41.07 godina ($SD = 11.73$, raspon 25-68), a prosečna dužina radnog staža iznosila je 13.15 godina ($SD = 11.42$).

Instrument

Pored pitanja za prikupljanje osnovnih socio-demografskih podataka i informacija o tome da li su pohađali neki kurs ili edukaciju iz oblasti profesionalne etike, u istraživanju je korišćen upitnik iz istraživanja Poupa i saradnika (Pope, Tabachnik i Keith-Spiegel, 1987). Ovaj upitnik sadrži 82 stavke kojima se opisuju ponašanja između terapeuta i klijenta, a zadatak ispitanika je da zaokruže broj na petostepenoj skali Likertovog tipa u skladu sa stepenom upuštanja u to ponašanje (od 1 = nikada do 5 = veoma često), kao i da iskažu svoje uverenje o tome u kojoj meri to ponašanje smatraju etičnim. Tvrdnje u stavkama sročene su u obliku opisa ponašanja, npr. „Pozajmljivanje novca od klijenta.“ Uz pomenute stavke pridodato je još 28 stavki iz kasnijih modifikacija originalnog instrumenta (Gibson i Pope, 1993; Helbok i sar., 2006; Percival i Striefel, 1994), kako bi bio pokriven što veći broj relevantnih, potencijalno etički problematičnih hipotetičkih postupaka. S obzirom na to da instrument ispituje veliki broj potpuno različitih profesionalnih postupaka, koji se teže mogu grupisati u kategorije, pretpostavljeno je da će se faktorskom analizom izdvojiti veći broj faktora. Analizom glavnih komponenti nad 110 stavki, sa Varimax rotacijom, koristeći Cattellov princip ekstrakcije, izdvojeno je 7 glavnih komponenti, koje objašnjavaju 40.68% ukupnog varijabiliteta. Pošto je, kao i u nekim ranijim sličnim istraživanjima, bilo dosta stavki koje nisu korelirale ni sa jednim faktorom (McRae i sar., 1998; Pomerantz i Grice, 2001), ili koje su vezane za faktore koji nisu uzeti u analizu, te stavke su izbačene, pa je na kraju preostalo 65 stavki koje su uzete u analizu. Sledećih 7 komponenti je uključeno u analizu: nekompetentno postupanje (pouzdanost .83), prelaženje granica sa klijentima (.79), rušenje granica sa klijentima (.79), upuštanje u etične postupke (.77), seksualni odnosi sa klijentima (.74), kršenje poverljivosti u cilju zaštite drugih (.80) i neetično postupanje pri kliničkoj proceni (.72).

Rezultati

Rezultati istraživanja su pokazali da postoje određeni etički problematični postupci koji su retki u praksi naših psihologa. Samo 2% ispitanih psihologa upustilo se u seksualni odnos ili erotske aktivnosti sa klijentom, skinulo odeću u prisustvu klijenta ili klijentu dopustilo da skinje odeću. Slično, samo 1% ispitanika veštačilo je za honorar koji je bio vezan za pozitivan ishod sudskog spora, a samo 0.9% uložilo žalbu na rad kolege za koga su znali da krši profesionalnu etiku Sudu časti Društva psihologa Srbije.

Sa druge strane, neka ponašanja su veoma česta. Tako se npr. sa klijentima rukovalo 96.1% ispitanika, 84.8% je koristilo samootkrivanje kao tehniku, 84.3% je davalo besplatne usluge klijentima, a 81.4% dopustilo je klijentima da im se obraćaju bez persiranja.

Tabela 1. Učestalost upuštanja psihologa u određena ponašanja

<i>I – NEKOMPETENTNO POSTUPANJE SA KLJIENTIMA</i>	Nikad	Retko	Ponekad	Često	Vrlo često	
Diskutovanje sa prijateljima o klijentu uz otkrivanje imena klijenta.	64,2%		30,4%	4,4%	1,0%	
Pružanje profesionalnih usluga dok ste pod uticajem alkohola.	98,5%		1,5%			
Pružanje usluga koje prevazilaze Vaše kompetencije bez supervizije.	69,6%		25,0%	5,4%		
Upućivanje klijenata kolegama u zamenu za novac.	99,5%		0,5%			
Pružanje profesionalnih usluga dok ste pod velikim stresom.	21,1%		33,3%	40,2%	5,4%	
Direktno traženje od određenih osoba da Vam budu klijenti.	87,7%		7,8%	4,4%		
Prihvatanje klijentove odluke da izvrši suicid.	97,5%		2,0%	0,5%		
Podizanje cene Vaših usluga tokom rada sa klijentom bez prethodne najave.	88,7%		8,3%	2,9%		
Reklamiranje u novinama ili u sličnim medijima (sredstvima javnog informisanja).	77,0%		12,7%	5,4%	4,4%	0,5%
Odbijanje da se primi klijent pripadnik LGBT populacije.	98,0%		1,0%	1,0%		
Odbijanje da se primi HIV pozitivan klijent.	97,1%		2,5%	0,5%		
Nastavljanje rada sa klijentom iako su svi ciljevi tretmana ispunjeni.	76,5%		19,1%	3,9%	0,5%	
Neobaveštavanje klijenta o ograničenjima poverljivosti pre dobijanja validne saglasnosti za tretman.	73,5%		15,2%	8,3%	2,9%	
Odavanje poverljivih informacija o klijentu posle njegove smrti.	88,2%		8,8%	2,9%		
Pružanje profesionalnih usluga klijentu koji već dobija usluge od drugog kliničkog psihologa (bez znanja Vašeg kolege).	86,8%		9,3%	3,9%		
Pružanje profesionalnih usluga klijentima, pripadnicima različite kulture, o kojoj nemate dovoljno znanja.	52,5%		22,5%	19,1%	3,9%	2,0%
<i>II – PRELAŽENJE GRANICA SA KLJIENTIMA</i>						
Upuštanje u prijateljski odnos sa bivšim klijentom.	65,2%		26,0%	5,9%	2,5%	0,5%
Prihvatanje dobara (npr. pečeno pile, piće) umesto novca kao naknadu za Vaše usluge.	93,1%		5,9%	1,0%		
Odlaganje na bitan događaj Vašeg klijenta (npr. venčanje ili sahrana člana porodice).	80,4%		14,7%	4,9%		
Grljenje klijenta.	64,2%		23,0%	9,8%	2,0%	1,0%
Dopuštanje klijentu da Vam se obraća bez persiranja.	18,6%		24,0%	34,8%	13,2%	9,3%
Obraćanje klijentu bez persiranja.	29,4%		31,9%	22,5%	11,8%	4,4%
Slanje čestitki klijentima za praznike (poštom, elektronskom poštom ili sms porukom).	77,0%		16,7%	5,4%	1,0%	
Tapšanje klijenta po leđima.	55,4%		24,5%	16,7%	2,9%	0,5%

Koliko je praksa psihologa koji se bave psihoterapijom u Srbiji u skladu sa prof. etikom

Držanje klijenta za ruku.	75,0%	14,2%	8,3%	2,5%	
III – RUŠENJE GRANICA SA KLIENTIMA					
Pozajmljivanje novca od klijenta.	99,5%	0,5%			
Ulaženje u zajednički biznis sa klijentom.	99,0%	1,0%			
Pozivanje klijenta na žurku ili na neki društveni događaj.	89,7%	9,3%	1,0%		
Pružanje profesionalnih usluga nekome ko je Vaš zaposleni.	71,6%	10,3%	16,2%	1,5%	0,5%
Zahtevanje usluga od klijenata (npr. prevoz do kuće).	86,8%	12,3%	1,0%		
Prihvatanje poklona od strane klijenta u vrednosti većoj od 1700 dinara (vredan poklon).	87,3%	9,8%	2,5%	0,5%	
Prihvatanje usluga od strane klijenata (npr. popravke automobila) umesto novca, kao naknadu za Vaše usluge.	93,1%	4,4%	2,0%	0,5%	
Dozvoljavanje klijentu da nagomila veliki dug.	82,8%	14,2%	2,9%		
Saopštavanje klijentu da su njegove vrednosti pogrešne.	71,6%	16,7%	9,8%	0,5%	1,5%
IV – UPUŠTANJE U ETIČNE POSTUPKE					
Pozivanje klijenata da posete Vašu instituciju na „dan otvorenih vrata“.	81,4%	7,8%	6,9%	2,5%	1,5%
Davanje ličnih saveta na radiju, televiziji, internetu i sl.	75,5%	8,3%	10,3%	3,4%	2,5%
Prihvatanje sitnog poklona od klijenta.	47,1%	38,2%	11,8%	1,5%	1,5%
Davanje besplatnih usluga klijentima.	15,7%	13,7%	32,8%	14,7%	23%
Korišćenje samo-otkrivanja (deljenja ličnog iskustva) kao tehnike u tretmanu.	15,2%	31,4%	37,3%	12,3%	3,9%
Naplaćivanje klijentima za propuštene seanse.	85,3%	4,4%	3,4%	5,4%	1,5%
Ulaganje žalbe na rad kolege za koga znate da krši profesionalnu etiku Sudu časti strukovnog udruženja psihologa.	99,1%	0,9%			
Nuđenje ili prihvatanje rukovanja sa klijentom.	3,9%	13,2%	31,4%	28,9%	22,5%
Laganje klijenata „za njihovo dobro“ (korišćenje tehnika koje podrazumevaju deceptciju).	69,1%	23,5%	6,4%	1,0%	
Kupovanje proizvoda u firmi u kojoj klijent radi.	76,5%	17,2%	6,4%		
Odlazanje na društveni skup, iako postoji velika verovatnoća da ćete tamo sresti Vašeg klijenta.	34,8%	26,5%	32,4%	3,4%	2,0%
V – SEKSUALNI ODNOSI SA KLIENTIMA					
Skidanje celokupne odeće u prisustvu klijenta	98,0%	2,0%			
Upuštanje u seksualni kontakt sa klijentom.	98,0%	2,0%			
Upuštanje u erotске aktivnosti sa klijentom.	98,0%	2,0%			
Dopuštanje klijentu da skine svu odeću.	98,0%	2,0%			
Saopštavanje klijentu da vas seksualno privlači	97,1%	2,0%	1,0%		
Flertovanje sa klijentom.	93,6%	5,9%	0,5%		
Odlazanje sa klijentom na ručak posle tretmana.	97,1%	2,0%	1,0%		
VI – KRŠENJE POVERLJIVOSTI U CILJU ZAŠTITE DRUGIH					
Kršenje poverljivosti da bi se prijavilo nasilje u porodici	65,2%	14,7%	11,8%	5,9%	2,5%
Kršenje poverljivosti da bi se prijavilo zlostavljanje starih osoba.	77,0%	6,4%	8,8%	5,4%	2,5%
Kršenje poverljivosti da bi se prijavilo ranije počinjeno lakše krivično delo klijenta (npr. krađa).	93,6%	4,4%	2,0%		
Kršenje poverljivosti da bi se sprečio homicid.	52,9%	11,3%	19,6%	8,8%	7,4%
Kršenje poverljivosti da bi se prijavilo zlostavljanje dece.	53,9%	10,8%	12,7%	11,3%	11,3%
Kršenje poverljivosti da bi se sprečio suicid.	44,6%	18,1%	14,7%	13,7%	8,8%
Kršenje poverljivosti kako bi se sprečilo prenošenje opasne polne bolesti (npr. hepatitis C, HIV).	68,6%	11,3%	8,3%	4,4%	7,4%
VII – NEETIČKO POSTUPANJE PRI KLINIČKOJ PROCENI					
Menjanje prave dijagnoze kako bi se ispunili kriterijumi osiguravajućeg društva ili komisije za procenu radne sposobnosti.	89,7%	7,8%	2,0%	0,5%	
Odbijanje da se klijentu saopšti njegova dijagnoza.	48,0%	30,4%	14,7%	5,4%	1,5%

Nikola M. Petrović

Neobaveštavanje klijenta o svrsi njegovog testiranja.	77,9%	14,2%	7,4%	0,5%	
Nedozvoljavanje klijentu da vidi izveštaj sa rezultatima dijagnostičkih testova.	57,4%	21,1%	14,2%	4,9%	2,5%
Davanje klijentima da popune dijagnostičke psihološke testove (npr. MMPI) kod kuće.	86,3%	7,4%	2,9%	0,5%	2,9%
Obavljanje forenzičkih usluga za honorar koji je vezan za pozitivan ishod sudskog spora.	99,0%	0,5%	0,5%		

Većina odgovora ispitanika vezana za različita ponašanja bila su očekivana i vrlo slična rezultatima dobijenim u drugim zemljama. Utvrđeno je da se većina psihologa, koji se bave psihoterapijom u Srbiji, ponašalo u skladu sa utvrđenim etičkim pravilima, međutim, neki rezultati su iznenađujući. Na primer, 62.3% ispitanih je u nekom trenutku svoje karijere pružalo psihoterapeutske usluge svojim prijateljima i tako se upustilo u višestruki odnos sa njima, 35.8% je diskutovalo sa svojim prijateljima o klijentima uz otkrivanje njihovog identiteta i time kršilo pravilo poverljivosti, a 30.4% je pružalo usluge koje su prevazilazile njihove kompetencije bez odgovarajuće supervizije.

Kako bi ove iznenađujuće rezultate stavili u neki kontekst, uporedili smo ih sa rezultatima sličnih istraživanja u inostranstvu. S obzirom na nešto drugačiju metodologiju istraživanja, rezultate za neke stavke nije bilo moguće upoređivati. Rezultati su poređeni sa rezultatima dobijenim u SAD (Pope i sar., 1987), Izraelu (Rubin i Dror, 1996), Kini (Jing-Bo i sar., 2011), Australiji (Sullivan, 2002) i Italiji (Gius i Coin, 2000).

Kao što se može videti iz tabele 2, gde je prikazan procenat ispitanika koji su se upustili u neko od navedenih ponašanja, pružanje usluga prijateljima je praksa koja je znatno češća u Srbiji u odnosu na SAD, Kinu i Italiju. Diskutovanje sa prijateljima o klijentima uz otkrivanje njihovog identiteta više se sreće kod nas nego u SAD, Australiji i Italiji, a manje nego u Izraelu i Kini. Pružanje usluga koje prevazilaze kompetencije, bez odgovarajuće supervizije, manje je prisutna praksa nego u Kini, a više nego u SAD i Australiji.

Tabela 2. Poređenje rezultata vezanih za postupke psihologa

Postupak	SAD	Izrael	Kina	Australija	Italija	Srbija
Pružanje profesionalnih usluga prijateljima.	29.6%	/	34.1%	/	36.6%	62.3%
Diskutovanje sa prijateljima o klijentu uz otkrivanje imena klijenta.	8.8%	45.8%	58.3%	4.6%	6.1%	35.8%
Pružanje usluga koje prevazilaze Vaše kompetencije bez supervizije.	25.2%	/	76.4%	8.4%	/	30.4%

Kako bi se utvrdilo da li pol, veličina mesta u kome ispitanici rade i upoznatost sa etičkim kodeksom Društva psihologa Srbije predstavljaju barijere ili facilitirajuće faktore za dosadašnje postupke psihologa, urađena je analiza putem Man Vitni U testa na 7 dobijenih faktora. Kada je u pitanju pol ispitanika, utvrđeno je da se muškarci u većoj meri ponašaju nekompetentno tokom obavljanja posla u odnosu na

Koliko je praksa psihologa koji se bave psihoterapijom u Srbiji u skladu sa prof. etikom žene. Slično, muškarci u većoj meri stupaju u seksualne odnose sa klijentima i češće prelaze granice sa klijentima u odnosu na njihove kolegice (videti tabelu br. 3).

Tabela 3. Uticaj pola na postupanje psihologa

Faktor	Nekompetentno postupanje	Prelaženje granica sa klijentima	Rušenje granica sa klijentima	Upuštanje u etične postupke	Seksualni odnosi sa klijentima	Kršenje poverljivosti u cilju zaštite drugih	Neetičko postupanje pri kliničkoj proceni
Ispitanici žene (sred. rang)	95,44	97,76	98,85	99,11	94,22	103,41	99,36
Ispitanici muškarci (sred. rang)	123,13	116,37	113,16	112,41	126,71	99,85	111,67
Mann-Whitney U	2879,500	3231,000	3397,500	3436,500	2693,000	3814,000	3475,000
<i>p</i>	,003	,049	,128	,159	,000	,701	,193

Utvrđeno je da ispitanici iz srednjih i malih gradova (manjih od 100000 stanovnika) ulaze u maligne neseksualne višestruke odnose i prave etičke prekršaje pri kliničkoj proceni u većoj meri od ispitanika iz velikih gradova (tabela 4). Pritom, oni u većoj meri krše poverljivost kako bi zaštitili druge.

Tabela 4. Uticaj veličine mesta na postupanje psihologa

Faktor	Nekompetentno postupanje	Prelaženje granica sa klijentima	Rušenje granica sa klijentima	Upuštanje u etične postupke	Seksualni odnosi sa klijentima	Kršenje poverljivosti u cilju zaštite drugih	Neetičko postupanje pri kliničkoj proceni
Malo mesto (sred. rang)	99,32	102,04	116,18	105,61	108,55	116,13	111,18
Veliki grad (sred. rang)	105,62	102,95	89,09	99,45	96,57	89,14	93,99
Mann-Whitney U	4880,500	5155,000	3820,000	4887,000	4590,500	3825,000	4324,500
<i>p</i>	,445	,912	,001	,454	,075	,001	,037

U tabeli br. 5 može se videti da su ispitanici, koji nisu upoznati sa kodeksom etike Društva psihologa Srbije (kojih je u uzorku bilo 28.4%) u većoj meri nekompetentno postupali u svom radu, upuštali se u maligne neseksualne višestruke odnose, seksualne odnose sa klijentima i u etičke prekršaje pri kliničkoj proceni. Istovremeno, oni koji su upoznati sa kodeksom su se u većoj meri upuštali u postupke označene kao etične.

Tabela 5. Uticaj poznavanja etičkog kodeksa na postupanje psihologa

Faktor	Nekompetentno postupanje	Prelaženje granica sa klijentima	Rušenje granica sa klijentima	Upuštanje u etične postupke	Seksualni odnosi sa klijentima	Kršenje poverljivosti u cilju zaštite drugih	Neetičko postupanje pri kliničkoj proceni
Neupoznati (sred. rang)	117,94	110,82	117,72	95,85	125,72	112,77	120,40
Upoznati (sred. rang)	96,37	99,20	96,46	119,23	93,28	98,42	95,39
Mann-Whitney U	3338,500	3751,500	3351,500	3263,500	2887,500	3638,500	3196,000
<i>p</i>	,018	,203	,019	,010	,000	,110	,006

Kada su u pitanju odnos uverenja psihologa o etički diskutabilnim postupcima i njihovog ponašanja odnosno upuštanja u te iste postupke, testom predznaka utvrđen je isti trend kod svih sedam faktora koji pokazuje da su postupci znatno ređi u poređenju sa relativno "blažim" uverenjima ispitanika o njima (tabela br. 6), odnosno da su zabeležene veće vrednosti kada su u pitanju uverenja u odnosu na postupke kod većine ispitanika.

Tabela 6. Odnos uverenja i postupaka psihologa

Faktor	Nekompetentno postupanje	Prelaženje granica sa klijentima	Rušenje granica sa klijentima	Upuštanje u etične postupke	Seksualni odnosi sa klijentima	Kršenje poverljivosti u cilju zaštite drugih	Neetičko postupanje pri kliničkoj proceni
Negativne razlike	8	21	28	28	18	12	44
Pozitivne razlike	184	160	156	169	99	190	146
Jednako	12	23	20	7	87	2	14
<i>Z</i>	-12,630	-10,257	-9,363	-9,975	-7,396	-12,454	-7,327
<i>p</i>	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000

Diskusija

Kao i u prethodnim istraživanjima, izvršenim u drugim zemljama (Pope, Tabachnik i Keith-Spiegel, 1987; Tubbs i Pommerantz, 2001; Sullivan, 2002; Jing-Bo i sar., 2011; Gius i Coin, 2000), utvrđeno je da su najteži etički prekršaji vezani za seksualne aktivnosti sa klijentima najređi u praksi naših psihologa koji se bave psihoterapijom. Podatak da je samo 0.9% ispitanika podnelo žalbu Sudu časti Društva psihologa Srbije, u skladu je sa podatkom da je za 40 godina postojanja ovog suda od 1972. do 2012. godine, prijavljeno ukupno 16 slučajeva (Petrović, 2013). Praksa prijavljivanja kolega koji krše profesionalnu etiku znatno je češća u SAD (Pope i sar., 1987). Istraživanja su pokazala da psiholozi ne samo da ne vole da se „mešaju“ u posao svojih kolega, već i da prikrivaju njihove etičke prekršaje (Lalotić & Grayson, 1985; Penfold, 1992). Neki autori to nazivaju „zaverom ćutanja“ (Penfold, 1992:5). Bivši članovi Suda časti Društva psihologa Srbije smatraju da iza neprijavlivanja

stoji „iskrivljena“ namera psihologa da zaštite svoje kolege i profesiju (Petrović, 2013), što je možda zaostavština socijalističkog kolektivismu (Pešić, 2006) ili stav da bi kolegama trebalo „čuvati leđa“.

Kada je reč o pružanju profesionalnih usluga prijateljima, po etičkom kodeksu Društva psihologa Srbije, dužnost psihologa je da izbegne mešanje profesionalnog sa drugim vrstama odnosa kakav je prijateljski (*Kodeks etike psihologa Srbije*, 2000). On to prvenstveno treba da učini zbog mogućih pogrešnih očekivanja i tumačenja motiva, neobjektivnosti, kao i konfuzije uloga koji mogu dovesti do osećanja povređenosti i ljutnje. Međutim, izgleda da je u našoj kulturi pomaganje bliskim osobama, kao i u Kini češće prisutno. U Kini se npr. odbijanje molbe starijeg člana porodice da se porodični prijatelj primi na psihoterapiju može tumačiti kao veliko nepoštovanje (Jing-Bo i sar., 2011). Psihoterapeutima se može činiti da bliskim osobama mogu dati bolje savete zato što ih bolje poznaju i zato što je poverenje već izgrađeno. Međutim, tako mogu upasti u zamku i narušiti odnose sa prijateljima. To naravno ne znači da treba izbegavati sve vidove podrške, kao što je na primer tešenje prijatelja u krizi, zato što je to nešto što prijatelji rade, bez obzira na profesiju.

Sa druge strane, nešto više od trećine ispitanika otkrivalo je identitet i probleme svojih klijenata prijateljima, odnosno radilo nešto što je u potpunoj suprotnosti sa osnovnom dužnošću prema klijentu definisanom u našem kodeksu etike. Istovremeno, uverenja naših psihologa prema ovom činu su najblaža u odnosu na uverenja o etičnosti ovog postupka kolega iz SAD, Australije, Italije i Turske (Petrović, 2016), što je zabrinjavajuće. Razlozi za ogovaranje klijenata mogu biti različiti: kontratransfer (Caruth, 1985), neurotične potrebe psihoterapeuta (Bollas, 1995; prema Prince, 2012), društveno poređenje, podizanje sopstvenog statusa u očima drugih, zabavljanje slušalaca (Nevo, Nevo & Derech Zehavi, 1993). Jasno je da ovakvo ponašanje ne može biti za dobrobit klijenta, jer se narušava poverenje koje nam je dato i trebalo bi ga razlikovati od konsultacija sa kolegama ili korišćenja primera u didaktičke svrhe sa sakrivanjem informacija o klijentu. Moguće je da u Srbiji postoji veća tolerancija prema ogovaranju i da je verovatno da psihoterapeuti koji to rade ne misle da je takvo ponašanje štetno po njihove klijente, zato što možda veruju da klijenti nikada neće saznati za to.

Po našem etičkom kodeksu psiholog bi trebalo da ostane u okviru svojih stručnih kvalifikacija, a može da radi i poslove za koje još uvek nije kompetentan ukoliko mu je obezbeđena supervizija. Nešto manje od trećine psihologa u ovom uzorku radilo je poslove za koje nije kvalifikovano. S obzirom da nema podataka o kakvim poslovima je reč i da li je uopšte bilo moguće obezbediti superviziju iskusnijeg kolege, teško je donositi neke zaključke. Međutim, jedno drugo istraživanje obavljeno u Srbiji pokazalo je da mnogi psihoterapeuti-početnici u Srbiji sa manje od 3 godine radnog iskustva smatraju da su apsolutno kompetentni da samostalno obavljaju posao psihoterapeuta (Stanković i sar., 2012; prema Petrović, 2013), pa se može postaviti pitanje da li naši psiholozi imaju realnu predstavu o tome kakve su im zaista kompetencije.

Kada su u pitanju faktori koji predstavljaju facilitatore etičkih prekršaja, utvrđeno je da su pol i veličina mesta u kome psiholozi rade povezani sa upuštanjem

u određene postupke u praksi. Ispitanici muškog pola su češće prelazili granice, postupali nekompetentno i ulazili u seksualne odnose sa klijentima. Ovakvi rezultati su saglasni i sa rezultatima ranijih istraživanja (Pope & Tabachnick, 1993; Gabbard, 1994; Quadrio, 1992). Psiholozi iz manjih mesta češće ruše granice sa klijentima i prave etičke greške pri kliničkoj proceni. Češće rušenje granica sa klijentima i ulazak u višestruke odnose sa njima potvrđeno je i u istraživanju sprovedenom u ruralnim sredinama u SAD (Helbok i sar., 2006). Ovaj podatak je donekle očekivan, s obzirom da se u manjima mestima skoro svi stanovnici poznaju i da je značajno teže održavati jasne granice ukoliko se radi terapija sa meštanima odnosno komšijama.

Rezultati su pokazali i da je poznavanje etičkog kodeksa Društva psihologa Srbije dobra barijera za neetičko postupanje u praksi. Ovo saznanje uz podatak da edukacija iz oblasti profesionalne etike u psihologiji značajno utiče na to da uverenja psihologa budu stroža prema etičkim prekršajima (Petrović, 2016) govori da je potrebno podizati svesnost psihologa o etičkim pravilima.

Kada je u pitanju usklađenost uverenja psihologa i njihovih postupaka, utvrđeno je da su psiholozi u većoj meri uvereni u stepen etičnosti određenih postupaka, nego što se upuštaju u njih. Drugi istraživači koji su dobili isti rezultat (Pope, Tabachnik & Keith-Spiegel, 1987; Rubin & Dror, 1996) tumače ovu tendenciju kao slaganje ponašanja psihologa sa njihovim uverenjima.

Ovi zaključci, međutim, imaju i svoja ograničenja. Najpre, možda su ispitanici, koji su odgovorili na poziv za učešće u istraživanju, posebno zainteresovani za etička pitanja. Sama tema istraživanja je možda izazvala otpor kod potencijalnih ispitanika, jer im se činilo da je previše intruzivna ili možda nerelevantna (Sullivan, 2002). Takođe, za najtačnije poređenje rezultata iz više država, trebalo bi sprovesti kros-kulturalna istraživanja. Zatim, same stavke u upitniku ne daju nikakav kontekst situacije i obuhvataju potencijalno veliki vremenski period, odnosno celu karijeru jednog ispitanika. Iako je instrument nesavršen i nije otporan na društveno poželjne odgovore, bilo bi teško na drugi način saznati informacije do kojih se došlo u ovom istraživanju. Ipak, tačnost nalaza zavisi isključivo od spremnosti ispitanika da budu iskreni prilikom popunjavanja upitnika i od njihove percepcije o tome, šta je bilo često ponašanje u njihovoj praksi. Jedna ispitanica je komentarisala na samom upitniku da ju je učešće u istraživanju učinilo svesnijom o tome šta radi, a možda ne bi trebalo. Moguće je da je istraživanje slično delovalo i na druge ispitanike i podiglo njihovu svest o etičkim problemima u praksi.

Zaključak

Rezultati ovog istraživanja pokazali su da su postupci srpskih psihologa slični postupcima zabeleženim u drugim sličnim istraživanjima u inostranstvu, ali i da postoje izvesne kulturološke razlike. Ohrabrujući su podaci da najtežih oblika eksploatacije klijenata ima malo, ali je istraživanje pokazalo da se određeni procenat psihologa upustio u sve ispitivane etički diskutabilne oblike ponašanja. Pol, veličina mesta u kom psiholog radi i upoznatost sa etičkim kodeksom pokazali su se kao značajne determinante ponašanja psihologa.

Ovi podaci sugerišu da je potrebno uraditi više kada je u pitanju dodatna edukacija psihologa psihoterapeuta koji već rade, kao i budućih psihoterapeuta. Kako se tokom vremena menjaju zakoni, etička pravila i uslovi obavljanja prakse (npr. sa razvojem modernih tehnologija), verovatno će se menjati i uverenja i postupci psihologa. Stoga, potrebno je i dalje pratiti vrste etičkih prekršaja, njihovu učestalost u praksi i sl. Takođe, bilo bi dobro proširiti opseg istraživanja i na druge oblasti primenjene psihologije.

Literatura

- Caruth, E. G. (1985). Secret bearer or secret barer? Countertransference and the gossiping therapist. *Contemporary Psychoanalysis*, 21, 548–562.
- Clemente, M., Espinosa, P., & Urrea, J. (2011). Ethical issues in psychologists' professional practice: Agreement over problematic professional behaviors among Spanish psychologists. *Ethics & Behavior*, 21, 13–34.
- Etički kodeks psihologa Socijalističke Republike Srbije* (1971). *Psihologija*, 5, 239–243.
- Gabbard, G. O. (1994). Psychotherapists who transgress sexual boundaries with patients. *Bulletin of the Menninger Clinic*, 58, 124–135.
- Gibson, W. T., & Pope, K. S. (1993). The ethics of counseling: A national survey of certified counselors. *Journal of Counseling and Development*, 71, 330–336.
- Gius, E., & Coin, R. (2000). Ethics between norms and values: A study of Italian psychotherapists. *European Psychologist*, 5, 326–333.
- Helbok, C. M., Marinelli, R. P., Walls, R. T. (2006). National survey of ethical practices across rural and urban communities. *Professional psychology: Research and Practice*, 37, 36–44.
- Jing-Bo, Z., Jian-Lin, J., Xue-Ling, Y., Zhen-Zhi, Y., Yan-Fei, H., & Xiao-Yuan, Z. (2011). National survey of ethical practices among Chinese psychotherapists. *Professional Psychology: Research and Practice*, 42, 375–381.
- Kodeks etike psihologa SFRJ* (1987). Beograd: Savez organizacija psihologa Jugoslavije.
- Kodeks etike psihologa Srbije* (2000). Beograd: Društvo psihologa Srbije.
- Lalotit, D., & Grayson, J. (1985). Psychologist heal thyself: What is available for the impaired psychologist?. *American Psychologist*, 40, 84–96.
- McRay, B. W., McMinn, M. R., & Meek, K. R. (1998). Questioning the "Slippery Slope": Ethical beliefs and behaviors of private office-based and church-based therapists. *Counseling and Values*, 42, 142–152.
- Nevo, O., Nevo, B., & Derech Zehavi, A. (1993). Gossip and counselling: The tendency to gossip and its relation to vocational interests. *Counselling Psychology Quarterly*, 6, 229–238.
- Penfold, P. S. (1992). Sexual abuse by therapists: Maintaining the conspiracy of silence. *Canadian Journal of Community Mental Health*, 11, 5–15.

- Percival, G., & Striefel, S. (1994). Ethical beliefs and practices of AAPB members. *Biofeedback and self-regulation, 19*, 67–93.
- Petrović, N. M. (2013). Profesionalna etička uverenja i postupci kliničkih psihologa u Srbiji (Neobjavljena doktorska disertacija). Filozofski fakultet, Beograd.
- Petrović, N.M. (2016). Efekat etičke pozicije i edukacije na etička uverenja psihologa koji se bave psihoterapijom u Srbiji. *Primenjena psihologija, 9*, 261–272.
- Pešić, J. (2006). Persistence of traditionalist value orientations in Serbia. *Sociologija, 48*, 289–307.
- Pomerantz, A. M., & Grice, J. W. (2001). Ethical beliefs of mental-health professionals and undergraduates regarding therapist practices. *Journal of Clinical Psychology, 57*, 737–748.
- Pope, K. S., & Tabachnick, B. G. (1993). Therapists' anger, hate, fear, and sexual feelings: National survey of therapist responses, client characteristics, critical events, formal complaints, and training. *Professional Psychology: Research and Practice, 24*, 142–152.
- Pope, K. S., Tabachnick, B. G., & Keith-Spiegel, P. (1987). Ethics of practice: The beliefs and behaviours of psychologists as therapists. *American Psychologist, 42*, 993–1006.
- Prince, L. (2012). The Meaning of Therapeutic Leaks in Psychotherapy: Why Psychotherapists Gossip. *California Society for Clinical Social Work, 64*, 7–9.
- Quadrio, C. (1992). Sex and gender and the impaired therapist. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry, 26*, 346–363.
- Rubin, S., & Dror, O. (1996). Professional ethics of psychologists and physicians in Israel: Clinical, ethical and training issues. *Ethics and Behavior, 6*, 213–238.
- Sullivan, K. (2002). Australian psychologists' ethical beliefs and behaviours. *Australian Psychologist, 37*, 135–141.
- Tubbs, P., & Pomerantz, A. M. (2001). Ethical behaviors of psychologists: changes since 1987. *Journal of Clinical Psychology, 57*, 395–399.

Nikola M. Petrović

HOW MUCH IS THE PRACTICE OF PSYCHOLOGISTS WHO WORK AS PSYCHOTHERAPISTS IN SERBIA IN ACCORDANCE WITH PROFESSIONAL ETHICS?

Abstract

The main objective of this study was to examine behaviors of psychologists who practice psychotherapy in Serbia, as well as the effect of gender, size of the town they work in and the knowledge of ethical code of the Association of psychologists of Serbia on their behavior. The survey was conducted on a sample of 204 psychologists. The instrument that was used contained a section for gathering basic sociodemographic data

Koliko je praksa psihologa koji se bave psihoterapijom u Srbiji u skladu sa prof. etikom

---

as well as a survey used in a similar research done in the USA. The results showed that ethical transgressions were committed to a greater extent by men and psychologists from smaller towns in Serbia. Also the results revealed that psychologists who were not familiar with the code of ethics acted more unethical. Implications for future research and psychotherapeutic practice are discussed.

Keywords: *professional ethics, behaviors of psychologists, psychotherapy, Serbia.*

